

УДК 347.763
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3\(28\).353](https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3(28).353)

Н. В. Вороніна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУТ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВЛАСНИКІВ НАЗЕМНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Страхове законодавство – це сукупність нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання суспільних відносин у галузі страхової діяльності. Воно, на нашу думку, є комплексною галуззю. В основу його формування має бути покладений такий критерій, як сфера страхової діяльності. Страхове законодавство утворює єдину систему нормативно-правових актів різної юридичної сили.

З огляду на те, що страхування – це правовідносини, які спрямовані на захист майнових інтересів суб'єктів, законодавець, використовуючи міжнародний досвід як забезпечення гарантії прав громадян і організацій, прийняв закони, які зобов'язують певне коло осіб страхувати наявні у них ризики. До числа таких, зокрема, належить і ризик настання цивільної відповідальності у разі використання транспортних засобів, обов'язок страхування яких передбачений Законом України «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів» [1].

Із введенням обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів реальна можливість відшкодувати шкоду, заподіяну під час ДТП, істотно збільшилася. Люди, усвідомивши, що їхнє право на відшкодування шкоди не лише задекларовано в Цивільному кодексі, але може бути реально і ефективно здійснено, стали вимагати цього від страхових компаній.

Зарубіжний досвід показує, що можливе як обов'язкове, так і добровільне страхування автоцивільної відповідальності.

У більшості розвинених країн цей вид страхування проводиться, як правило, в обов'язковому порядку (США, країни ЄС та ін.).

Проблеми визначення страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів з позицій змін спеціального законодавства та в світлі рекодифікації цивільного законодавства не отримали комплексного вирішення і потребують подальшого вивчення. Серед відомих учених, які досліджують це питання, можна назвати таких як: В.Д. Базилевич, О.М. Залетов, Л.М. Лесик, С.С. Осадець, Я.П. Шумелда, Ю.О. Сплетухов, В.Г. Ульяніщев, Т.А. Федорова, І.Е. Шинкаренко, Р.Т. Юлдашев та ін.

Об'єкт дослідження – поняття та ознаки інституту страхування відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Мета статті полягає у визначенні місця інституту страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у системі страхового права.

Для досягнення вказаної мети були поставлені такі основні завдання: проаналізувати загально-теоретичні питання щодо визначення інституту страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; визначити основні ознаки інституту страхування відповідальності власників наземних транспортних засобів. Проблеми правової характеристики ОСАЦВ загалом як правовідносин, що мають свої індивідуальні особливості, які відрізняють від усіх інших страхових правовідносин, на тепер не отримали достатнього вивчення і потребують подальшого наукового дослідження.

Для визначення місця інституту страхування цивільно-правової відповідальності в системі страхового права необхідно визначити місце страхового права в системі права.

Н.М. Оніщенко зазначає, що «система права» – це зумовлена економічним і соціальним устроєм структура права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути [1, с. 45]. Правова норма – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечення його організаційною та примусовою діяльністю [2, с. 13]. Своєю чергою інститут права – відособлена сукупність (група) юридичних норм, покликаних регулювати в рамках предмета такої галузі права визначені відносною самостійністю суспільні відносини [3, с. 29].

У юридичній науці немає досить чітких критеріїв для визнання як правового інституту тієї чи іншої групи норм права. Тому вчені і практики часто зловживають цим терміном і, як правило, механічно, без необхідної аргументації застосовують його до будь-якого правового явища. Наприклад, у цивільному праві до числа правових інститутів, як правило, відносять загальну частину, право власності, зобов'язальне право та інше. Але, з ін-

шого боку, в літературі інститутами визнаються і окремі види цивільно-правових договорів (купівлі-продажу, поставки, підряду, страхування тощо). Звідси виникає парадоксальна картина: саме поняття «інститут цивільного права» охоплює і договірне право, і зобов'язальне право, і договір страхування. Низка вчених вихід з цієї ситуації намагаються знайти шляхом введення в науковий обіг таких термінів, як «підгалузь права», «субінститут права» [4, с. 89].

З цивільно-правових позицій прийнято розглядати страхове право як відносини, що виникають у зв'язку з добровільним і обов'язковим страхуванням, регулюються страховим правом як галузю цивільного права. Як видно, у такій точці зору можна знайти протиріччя, оскільки і складова частина (страхове право) і ціле (цивільне право) оголошуються галузями права. Так, С.С. Алексєєв, проводячи розмежування між цивільним і господарським правом, виділяє господарське право як вторинну структуру в системі права. Він вважає, що «вміст комплексної галузі складається із спеціальних норм, які наділені юридичною єдністю. Але кожна з цих норм має головну «прописку» в тій або іншій основній галузі» [5, с. 119].

В.Н. Яковлев не підтримує точку зору щодо визначення страхування як комплексної галузі. Він вважає, що сукупність різнорідних норм зі страхування не може іменуватися галуззю страхового права, хоча б з епітетом «комплексна», оскільки наділена властивістю «самостійності», яка притаманна галузям права. На думку автора, страхування – це навіть не комплексний правовий інститут, позаяк страхові відносини не є сукупними. Тому В.Н. Яковлев іменував цю сукупність юридичних норм комплексним інститутом страхового законодавства [6, с. 153].

Разом із тим низка вчених розглядає страхування (страхове право) як цивільно-правовий інститут. О.А. Красавчиков пропонував таке визначення страхування: «Це цивільно-правовий інститут, що складається з комплексу правових норм, що регулюють майнові й особисті немайнові відносини, що виникають у разі створення та використання страхового фонду» [7, с. 206].

Підбиваючи підсумок сказаному, можна зробити висновок про те, що страхове право є комплексним утворенням (міжгалузевим інститутом), яке поєднує публічно-правові та приватно-правові основи, включає суспільні економічні відносини зі страховою охороною майнових інтересів фізичних і юридичних осіб.

Щодо наступного питання – поділу страхування за видами також є різні думки. Наприклад, В.І. Серебровський [8, с. 491] поділяв страхування на два основні види – майнове та особисте, які, своєю чергою, допускають низку подальших підрозділів; саме майнове страхування, на його дум-

ку, залежно від роду небезпек, що загрожують майну, ділиться на велику кількість різновидів. Одним з таких різновидів і виступає страхування цивільної відповідальності (в широкому сенсі), що за змістом включає в себе як підвид страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, де, як і у разі інших видів майнового страхування, основна мета полягає також у відшкодуванні шкоди, яка може виражатися не лише як майнові збитки, але і як обтяження майна страхувальника новими зобов'язаннями.

Низка вчених відносять страхування цивільної відповідальності до окремого виду страхування нарівні з такими видами, як особисте і майнове страхування, мотивуючи це відмінною рисою об'єкта такого виду страхування.

Страхування цивільної відповідальності – галузь страхової діяльності, об'єктом якої є відповідальність перед третіми особами, яким може бути завдано шкоду, внаслідок будь-якої дії або бездіяльності страхувальника. На відміну від страхування майна, де страхуванням покривається конкретна власність громадян або юридичних осіб, метою страхування відповідальності є страховий захист осіб, які можуть потенційно завдати шкоди, хоча страхування відповідальності є частиною майнового страхування. Так, відповідно до статті 999 ЦК України законом може бути встановлений обов'язок фізичної або юридичної особи бути страхувальником життя, здоров'я, майна або відповідальності перед іншими особами за свій рахунок чи за рахунок заінтересованої особи (обов'язкове страхування) [9].

Відповідальність власників наземних транспортних засобів, або так звана автоцивільна відповідальність перед третіми особами, є одним з основних об'єктів автострахування. Головна особливість цього страхування полягає в тому, що страхування відповідальності – це договір, через який страховик зобов'язується перед страхувальником відшкодувати суми, які останній оплатив чи має сплатити третій особі через свою відповідальність перед нею, а також відшкодувати витрати із захисту від домагань третьої особи. Сам застрахований об'єкт як такий у договорі відсутній. Справді, об'єкт страхування автоцивільної відповідальності, так само як і страхування цивільної відповідальності загалом, є характерним елементом стосовно інших видів страхування. Тоді як у разі інших видів майнового страхування йдеться про прийняття на страхування будь-якого визначеного майна (у разі страхування від вогню – будови, у разі транспортного страхування – вантажу), що має певну оцінку, у разі страхування цивільної відповідальності; страхова цінність застрахованого інтересу залишається під час укладання страхування, як правило, невизначеною,

позаяк не можна наперед встановити межі відповідальності за збитки, що можуть бути згодом заподіяні третій особі. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» об'єктом обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, шкоди, заподіяної життю, здоров'ю, майну потерпілих внаслідок експлуатації забезпеченого транспортного засобу [11].

У договорі страхування сума збитків заздалегідь не може бути визначена. Особливістю такого виду страхування є також і те, що страховик може виплатити страхову суму, яка належить страхувальнику, безпосередньо третій особі. Страховик у досудовому порядку може сам оцінити в межах страхової суми шкоду, нанесену цій особі. Відповідно до чинного цивільного законодавства власник джерела підвищеної небезпеки в результаті заподіяння шкоди зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо не буде доведено, що вона виникла в результаті непереборної сили або умислу потерпілої особи. Цей постулат однаковою мірою відноситься як до організацій, так і до громадян, які володіють транспортними засобами.

Потерпілим відшкодовуються шкода у всіх випадках, коли шкода нанесена власником автомобіля або його довіреною особою, або особою, яка одержала автомобіль напрокат, а також особою, яка протиправно заволоділа транспортним засобом.

Сутність такого виду страхування зумовлюється тим, що кожен автовласник зобов'язаний відшкодувати матеріальний збиток третім особам (потерпілим), нанесений у результаті ДТП. Дорожньо-транспортною пригодою є подія, що відбулася в процесі руху по дорозі транспортного засобу і з його участю, під час якої загинули або поранені люди, пошкоджені транспортні засоби, споруди, вантажі або заподіяно інший матеріальний збиток. Положення Закону, що регламентують поведінку учасників дорожньо-транспортної пригоди, застосовуються також у випадках заподіяння шкоди потерпілим під час використання транспортного засобу на прилеглих до доріг територіях [11].

Що стосується створення страхового фонду автоцивільної відповідальності, то брати в ньому участь мають усі власники транспортних засобів, керуючись тим, що таке страхування проводиться в інтересах всього населення, позаяк кожна людина може потрапити в ДТП і виявитися в числі постраждалих.

Таким чином, підбиваючи підсумок дослідження інституту страхування відповідальності

власників наземних транспортних засобів та його місця в системі страхового права, зазначимо, що:

1. Страхове право – комплексне утворення (міжгалузевий інститут), що поєднує публічно-правові та приватно-правові основи, включає суспільні економічні відносини зі страхової охорони майнових інтересів фізичних і юридичних осіб.

2. Страхування цивільної відповідальності як правовий інститут – це сукупність правових норм, що забезпечують правові, економічні та організаційні основи добровільного та обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів з метою ефективного захисту прав потерпілих на відшкодування шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю або майну під час використання транспортних засобів іншими особами.

3. Ознаками, які характеризують місце страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів у системі страхового права, є:

- по-перше, страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів є підвидом майнового страхування;
- по-друге, через Закон визнано обов'язковим.

Література

1. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
2. Годованець Є.В. Правова норма як базовий елемент системи права сучасних європейських держав: теоретико-методологічні підходи. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 29–30 груд. 2017 р.). 2017. 256 с. С. 13–15.
3. Левицька, Н. Нормативно-правовий інститут: приватно-правові аспекти. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали 18-ої регіон. наук.-практ. конф.* (26–27 січ. 2012 р.). 2012. 407 с. С. 29–30.
4. Теорія держави і права: держ. іспит / Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський, А.Ф. Матвеева. НУ «ОЮА». Харків: Одиссей, 2013. 256 с.
5. Алексеев С.С. Теория права. Москва: Издательство БЕК, 1995. 320 с.
6. Яковлев В.Н. Страховые правоотношения в сельском хозяйстве. Кишинёв, 1973. С. 152–157.
7. Советское гражданское право: учебник / Под ред. О.А. Красавчикова Т.2. Москва, 1985. С. 267.
8. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Москва: Статут. 1997. С. 536.
9. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40–44, ст. 356.
10. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 року № 1961-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.
11. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: КНЕУ, 2009. 283 с.

Анотація

Вороніна Н. В. Інститут страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. – Стаття.

Актуальність статті полягає у необхідності дослідження місця інституту цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у системі страхового права. Під час написання дослідження були використані такі методи дослідження: порівняльно-правовий, аналізу, синтезу, індукції, дедукції тощо.

Метою цієї статті є визначення місця інституту страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у системі страхового права. Для досягнення вказаної мети були поставлені такі основні завдання: проаналізувати загальнотеоретичні питання щодо визначення інституту страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; визначити основні ознаки інституту страхування відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Авторкою був зроблений висновок про те, що страхування цивільної відповідальності як правовий інститут – це сукупність правових норм, що забезпечують правові, економічні та організаційні основи добровільного та обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів з метою ефективного захисту прав потерпілих на відшкодування шкоди, заподіяної їхньому життю, здоров'ю або майну у разі використання транспортних засобів іншими особами. Страхування цивільної відповідальності можна розглядати (в широкому сенсі) і як підвид – страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, де, як і за інших видів майнового страхування, основна мета полягає також у відшкодуванні шкоди, яка може виражатися не лише як майнові збитки, але і як обтяження майна страхувальника новими зобов'язаннями.

Однак слід зазначити, що в юридичній науці немає досить чітких критеріїв для визнання як правового інституту тієї чи іншої групи норм права. Тому вчені і практики часто зловживають цим терміном і, як пра-

вило, механічно, без необхідної аргументації застосовують його до будь-якого правового явища.

Ключові слова: галузь права, норма права, правовий інститут, цивільно-правова відповідальність, страхування цивільно-правової відповідальності.

Summary

Voronina N. V. Institute of civil-law liability insurance for land vehicle owners. – Article.

The relevance of the article is need for research of the institute of civil liability of vehicle owners in the system of insurance law. The following research methods were used when writing the study: comparative law, analysis, synthesis, induction, deduction, etc.

The purpose of this article is to determine the location of the institute of civil liability of owners of land vehicles in the system of insurance law. In order to achieve this goal, the following main tasks were set: to analyze the general theoretical issues regarding the definition of the institute of civil liability insurance of the owners of land vehicles; identify the main features of the land vehicle liability insurance institute.

The author concludes that civil liability insurance as a legal institute is a set of legal provisions that provide the legal, economic and organizational bases of voluntary and compulsory civil liability insurance for land vehicle owners in order to effectively protect victims' rights to compensation damage to their lives, health or property while using vehicles by others. Civil liability insurance can be considered (in a broad sense), as a subspecies – civil liability insurance of owners of land vehicles, where, as with other types of property insurance, the main purpose is also compensation for damage, which can be expressed not only in quality of property losses, but also in encumbering the property of the insured with new obligations.

However, it should be noted, that in legal science there are not sufficiently clear criteria for recognition as a legal institution of one or another group of rules of law. Therefore, scientists and practitioners often misuse this term and, as a rule, apply it mechanically to any legal phenomenon without necessary argumentation.

Key words: branch of law, law rule, legal institute, civil liability, civil liability insurance.